
**ԻՎԱՆԵ ՇԻՂԱԿԱԶԵՆ ԱՐԴԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՐՈՇ
ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

ԲԱԳՐԱՏ ՆԵՐՄԻՍՅԱՆ

Անվանի հայերենագետ Իվանե Շիլակաձեի գիտական ժառանգության մասին մասնագիտական գրականության մեջ եղած տեղեկությունները, առավել ևս՝ ըստ էության գնահատականները բավարար չեն:

Այստեղ հիմնականում կանդրադառնանք Իվանե Շիլակաձեի՝ արդի արևելահայերենի խոնարհման համակարգին նվիրված ուսումնասիրությանը¹, որը եղել է նրա դոկտորական ատենախոսությունը, մասամբ նաև՝ հայոց լեզվի քերականությանը նվիրված բուհական դասագրքին²:

Շուրջ հիսուն տարի առաջ լույս տեսած աշխատության հեղինակի մասին ակադեմիկոս Գուրգեն Մևակը՝ խմբագիրը, գրել է. «Հարգարժան հայագետի այս նոր հետազոտությունը մտքերի աշխույժ բախում կառաջացնի իր կոնկրետ առաջարկություններով ու տեսական դրույթներով և օբյեկտիվորեն կնպաստի հայ քերականական մտքի հետագա զարգացմանը»³:

Ցավոք, գիտնականի կանխատեսումը մասամբ իրականացավ, քանի որ մինչ օրս Ի. Շիլակաձեի առաջ քաշած տեսական դրույթների կամ թռուցիկ անդրադարձ է եղել, կամ մասնագետները բավարարվել են օգտագործած գրականության ցանկում նշելով:

Ժամանակին հայտնի հայերենագետն ամենայն գիտական խորությամբ քննել է արդի գրական արևելահայերենի խոնարհման համակարգին վերաբերող այնպիսի առանցքային հարցեր, որոնց վերաբերյալ մինչև օրս էլ կան տարաձայնություններ: Դրանք են եղանակի, ժամանակի, հաջորդականության, կերպի քերականական կարգերը:

Ի. Շիլակաձեն սրանք քննել է՝ հիմնվելով ակադեմիկոս Ակակի Շանիձեի շարքի տեսության վրա: Բայց ինչպես ինքը՝ Ի. Շիլակաձեն է զգուշացնում, այդտեղից օգտագործել է միայն ընդհանուր լեզվաբանության մեջ ընդունված հիմնադրույթներն ու սկզբունքները, որոնց վրա է խարսխված շարքի տեսությունը, և վրացերենին հատուկ որևէ

¹ Տե՛ս Ի. Շիլակաձե, Արդի հայերենի խոնարհման կատեգորիաները, «Լեզվի և ոճի հարցեր», II, Եր., 1964, էջ 156-292:

² Տե՛ս Ի. Շիլակաձե, Նոր հայոց լեզվի քերականություն (վրացերեն), Թբիլիսի, 1971, էջ 3-319:

³ «Լեզվի և ոճի հարցեր», II, Եր., 1964, էջ 156:

քերականական կարգ չի վերագրել հայերենին:

Իրոք, այդպես է:

Վերլուծության անցնելուց առաջ բերենք եղանակաժամանակային ձևերի Ի. Շիլակաձեի աղյուսակը:

I Սահմանական եղանակ	
1. ներկա նստում եմ	2. ստատիկ ներկա նստած եմ
3. անցյալ անկատար նստում էի	4. ստատիկ անցյալ նստած էի
5. ապառնի անկատար նստելու եմ	6. ապառնի կատարյալ կնստեմ
7. անցյալ կատարյալ նստեցի	8. չտեսած նստել եմ
	9. նախորդ նստել էի
II Հրամայական 10. նստիք	
III Ընձական 11. նստեմ	
IV Պայմանական 12. նստեի	
V Հետևանքային	
13. անկատար նստելու էի	14. կատարյալ կնստեի

Ի. Շիլակաձեն բազմաթիվ օրինակների հիման վրա, որոնց մեծ մասը բերում է Հովհ. Բարսեղյանի մենագրությունից⁴, հանգում է այն եզրակացության, որ կ(ը)-ով ձևերը արդի արևելահայերենում ոչ թե այսպես կոչված պայմանական կամ ենթադրական եղանակի բայաձևեր են, այլ սահմանականի: Գրելու եմ և կգրեմ բայաձևերը գուցադրելիս հեղինակը նշում է. «... երբ խոսողը ցանկանում է համոզել խոսակցին, թե որևէ գործողություն, որը թեև խոսքի մոմենտից հետո կսկսվի, բայց անպատճառ կկատարվի, կվերջանա, իհարկե նա կաշխատի զանազանել այնպիսի գործողությունից, որ նույնպես խոսքի մոմենտից հետո կսկսվի, բայց խոսողը ուշադրություն չի դարձնում նրա ավարտելիության վրա: Այսպիսով, մի դեպքում խոսողը աշխատում է գործողությունը պատկերացնել որպես կատարյալ, իսկ մյուս դեպքում նրա վրա ուշադրություն չի դարձնում: Այս իր համոզմունքն արտահայտելու համար խոսողը գործածում է մի նոր միջոց՝ կը մասնիկը: Այսպիսով, կը մասնիկը ոչ թե եղանակիչ է, այլ կերպիչ, կատարյալ կերպ

⁴ Տե՛ս **Հովհ. Բարսեղյան**, Արդի հայերենի բայի և խոնարհման տեսություն, Եր., 1953:

ցույց տվող մասնիկ: Այսպիսով՝ կգրեմ ապառնի կատարյալ է, իսկ գրելու եմ՝ ապառնի անկատար, և այս ձևերը միմյանցից տարբերվում են միայն կերպի կատեգորիայով»⁵:

Մեր անվանի լեզվաբանները⁶ բազմիցս անդրադարձել են այսպես կոչված պայմանականի կամ ենթադրականի եղանակային պատկանելությանը, սակայն մինչև օրս արդի արևելահայերենի նորմատիվ քերականության մեջ ոչինչ չի փոխվել:

Եթե ամենահակիրճ ձևով անդրադառնանք մեր հանրահայտ հայերենագետների աշխատություններում արտահայտված կարծիքներին, ապա կարող ենք արձանագրել հետևյալը: Ս. Պալասանյանը կ(ը)-ով ապառնի ձևերը համարում է սահմանական, Ս. Աբրահամյանը՝ նույնպես, Է. Աղայանը ստորև նշվածներից առաջինում համարում է սահմանական, իսկ երկրորդում՝ կանխադրական (պոստուլատիվ), Պ. Պողոսյանը առանձնացնում է որպես կատեգորիական առանձին եղանակ, Հ. Պետրոսյանի կարծիքով, կ(ը)-ով ձևերը գործում են (արևելահայերենում) ըղձականի համակարգում՝ իբրև նրա կատարելի կերպի շարքեր, որտեղ կ(ը)-ն կատարելիի կերպանիշ է, Մ. Ասատրյանը, ի նկատի առնելով կ(ը)-ով ձևերի հաստատողական իմաստը, արդեն նշված ձևաբանության դասագրքում հակված է սրանք համարելու հաստատողական եղանակի բայաձևեր, բայց հետևելով ավանդույթին՝ գործածում է «պայմանական կամ ենթադրական եղանակ» անվանումը: «Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները» աշխատության մեջ կ(ը)-ին կերպի արժեք է վերագրում նաև Գ. Ջահուկյանը, սակայն ոչ թե կատարելի, այլ կատարյալ կերպի. «... կ(ը) նախամասնիկը, որ հիմնականում եղանակային արժեք ունի, ձևք է բերում կերպային արժեք (կատարյալ ապառնի) և իբրև այդպիսին հակադրվում է անկատար ապառնի ձևերին (այդ թվում լու-ով կազմվող բաղադրյալ ձևերին)....»⁷: Այսինքն՝ գրելու եմ և կգրեմ բայաձևերը կերպային տարբերություն ունեն: Ինչ վերաբերում է եղանակի հարցին, ապա Գ. Ջահուկյանի կարծիքն այն է, որ «... կ(ը)-ով օժտված կ(ը)գնամ, կ(ը)գրեմ բայաձևերը

⁵ Ի. Շիլակաձե, Արդի հայերենի խոնարհման կատեգորիաները, էջ 233-234:

⁶ Տե՛ս Ս. Պալասանյան, Քերականություն մայրենի լեզվի, Թիֆլիս, 1874, Ս. Աբրահամյան, Արդի հայերենի պայմանական կամ ենթադրական եղանակը, ԳԱ «Տեղեկագիր», Եր., 1953, № 9, էջ 75-90, Է. Աղայան, Բայի ձևաբանական կառուցվածքը ժամանակակից հայերենում, ՊԲՀ, Եր., 1963, № 3, էջ 239-269, նույնի ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Եր., 1967, Պ. Պողոսյան, Բայի եղանակային ձևերի ոճական կիրառությունները արդի հայերենում, Եր., 1959, Հր. Պետրոսյան, Հայերենի բայի ձևակազմության մի քանի հարցեր, ԲԵՀ, Եր., 1984, № 2, էջ 90-112, Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու. ձևաբանություն, Եր., 2002, Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Եր., 1969, նույնի ժամանակակից հայերենի անդեմ բայաձևերը («դերբայները»), ԲԵՀ, Եր., 1975, № 3, էջ 40-54, նույնի՝ Արդի գրական հայերենի ժամանակների համակարգը, «Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում», Եր., 1983, № 1, էջ 17-23:

⁷ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 251-252:

սահմանական եղանակի արժեք են ստանում, մանավանդ որ որպես հավաստի արձանագրվող յուրաքանչյուր ապագա (ապառնի) եղելություն ենթադրական է»⁸: Կ(ը)-ով բառաձևերին Գ. Ջահուկյանն անդրադառնում է նաև մի հոդվածում, որտեղ այն համոզմունքն է հայտնում, որ սրանք սահմանական եղանակի բայաձևեր են⁹:

Վերը ներկայացրած թռուցիկ հիշատակումներից երևաց, որ կ(ը)գրեմ և գրելու եմ բառաձևերի վերաբերյալ Գ. Ջահուկյանի և Ի. Շիլակաձեի տեսակետները համընկնում են:

Սակայն նույնը չի կարելի ասել կ(ը)-ով անցյալի ձևերի մասին: Ըստ Ի. Շիլակաձեի՝ սրանք հետևանքային եղանակի ձևեր են, որոնք հանդես են գալիս հետևյալ կառույցներում. «Անշուշտ կրնկներ, եթե չհենվեր պատին» (օրինակը հեղինակինն է – Բ. Ն.): Սա նշանակում է, որ չընկամ, որովհետև հենվեց պատին: Հակադրելով կրնկներ-ը չհենվեր-ին՝ առաջինը համարում է հետևանքային շարքի անդամ, այսինքն՝ հետևանքային եղանակ, իսկ երկրորդը՝ պայմանական: Իսկ կրնկներ և ընկնելու էր ձևերի միջև էլ տարբերությունն այն է, որ ընկնելու էր հետևանքային անկատար է, իսկ կրնկներ՝ հետևանքային կատարյալ¹⁰:

Պարզ է, որ, ինչպես և հեղինակն է հաստատում, հետևանքայինը, վերջինիս հետ նաև պայմանականը ոչ թե ձևաբանական, այլ շարահյուսական կարգ են ենթադրում: Բնականաբար սա անընդունելի է, քանի որ բառաձևը համակարգում պետք է ունենա առանձին ինքնուրույն քերականական իմաստ, որով էլ պիտի հակադրվի և տարբերվի հարացույցի մյուս անդամներից:

Կ(ը)-ով անցյալի ձևերին այլևս չենք անդրադառնա, քանի որ հայերենագիտության մեջ եղած կարծիքների վերլուծությունը մեզ շատ հեռուն կտանի, իսկ Ի. Շիլակաձեի դիրքորոշումը, կարծում ենք, այսքանով պարզ դարձավ:

Ժամանակի քերականական կարգի մասին խոսելիս Ի. Շիլակաձեն իրավացիորեն նկատում է. « ... հայոց լեզուն ուսումնասիրողների կարծիքով բայի բաղադրյալ ձևերի մեջ մասնակցում են օժանդակ բայի ներկայի կամ անցյալի ձևերը, և նրանց թվում է, որ երբ այսպիսի ձևերում օժանդակ բայը վերցված է ներկայի ձևով, նշանակում է՝ գործողությունն էլ վերցված է ներկայի համեմատությամբ, իսկ երբ այդպիսի ձևերում մասնակցում են օժանդակ բայի անցյալի ձևերը, նշանակում է, որ գործողությունը վերցված է անցյալ ժամանակի համեմատությամբ: Դերբայով կազմված ձևերը անվանելիս վերցնում են օժանդակ բայով արտահայտված ժամանակը (ներկա կամ անցյալ) և դերբայով արտահայտված գործողությունը:

⁸ Նույն տեղում, էջ 246:

⁹ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Արդի գրական հայերենի ժամանակների համակարգը, էջ 22:

¹⁰ Տե՛ս Ի. Շիլակաձե, Արդի հայերենի խոնարհման կատեգորիաները, էջ 235:

Այսպիսով, բայաշարքերը անվանելիս նկատի չի առնվում, որ տվյալ բայաձևը անբաժանելի է, և այն չի կարելի բաժանել մասերի, որովհետև այդ մասերը միասին արտահայտում են այս կամ այն քերականական կատեգորիան»¹¹:

«Այսպիսի անհարմարության ենք հանդիպում ավանդական տերմինաբանության մեջ «անցյալ» բառի հետ կապված. օր.՝ «անցյալ ապառնի»: Եթե անցյալ է, ապառնի ինչպե՞ս կլինի, թե ապառնի է, անցյալ որտեղի՞ց»¹²:

Քերականական ժամանակի մասին գաղափար է տալիս միայն խոսքի մոմենտի և գործողության ժամանակի համեմատությունը:

«...Եթե համեմատում ենք միայն գործողությունները և ոչ թե գործողությունը խոսքի մոմենտին, ստացվում է գաղափար գործողությունների հաջորդականության կատեգորիայի մասին և ոչ թե գործողության ժամանակի»¹³:

Վերլուծական կազմությունների հարցում Ի. Շիլակաձեն ճիշտ է, քանի որ ժամանակակից հայոց լեզվում իրոք չկա, ասենք, մոտենում, կարողում առանց եմ-ի, ինչպես ժամանակին նկատել է Ս. Աբրահամյանը¹⁴:

Գ. Ջահուկյանն իրավացիորեն վերլուծական կառույցների հարցն այսպես է լուծում. «...բաղադրյալ ձևերի «դերբայական» մասը համապատասխանում է բայական հիմքին, օժանդակ բայը՝ վերջավորությանը: Իսկական դերբայներից տարբերելու համար անկախ գործածություն չունեցող անդեմ ձևերը կոչենք վերլուծական բայահիմքեր»¹⁵:

Այս տեսակետը հիմնականում ընդունում է նաև Ռ. Իշխանյանը¹⁶:

Վերլուծական կառույցների վերաբերյալ Ի. Շիլակաձեի և վերոհիշյալ կարծիքների միջև ընդհանրությունն այն է, որ երկու դեպքում էլ դրանք իրավացիորեն համարվում են անքակտելի միավոր՝ մեկ բառով: Ի. Շիլակաձեն, իհարկե, չի հասել այն բանին, որ դրանք «հիմք + վերջավորություն» կառույցներ են, բայց այն համոզման է, որ դրանց քերականական իմաստները անհրաժեշտ է բնորոշել ոչ թե այսպես կոչված անկախ «դերբայի» և օժանդակ բայի գումարով, այլ հաշվի առնելով դրանցում դրսևորվող եղանակի, ժամանակի, դեմքի, թվի, հաջորդականության, կերպի քերականական կարգերը միաժամանակ:

Հաջորդականության կարգի վերաբերյալ Գ. Ջահուկյանը գրում է. «...մեր կողմից մտցված հաջորդականության գաղափարը, որ մենք դիտում ենք ժամանակի կարգի մի դրսևորումը, արեղյանական կերպի գաղափարի սուսկ տերմինային փոփոխությունը չէ. եթե Աբեղյանը տարբերակում է կատարվող, կատարված, կատարելի և պարզ կերպեր,

¹¹ Նույն տեղում, էջ 193-194

¹² Ի. Շիլակաձե, Նոր հայոց լեզվի քերականություն (վրացերեն), էջ 60:

¹³ Ի. Շիլակաձե, Արդի հայերենի խոնարհման կատեգորիաները, էջ 184, 193:

¹⁴ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի դերբայների և ժամանակների մասին, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Եր., 1969, № 10:

¹⁵ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ, Եր., 1974, էջ 281:

¹⁶ Տե՛ս Ռ. Իշխանյան, Արդի հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Եր., 1971, էջ 61:

ապա մենք՝ 1) առաջին երեքը հատկացնում ենք ժամանակային հաջորդականությանը՝ համընթացություն (միաժամանակություն, համաժամանակություն), նախորդում և հաջորդում անուններով, 2) պարզ կոչված կերպի նստեցի ձևը հակադրում ենք ոչ թե կատարվող, կատարված և կատարելի (համընթացության, նախորդման և հաջորդման) «կերպերին» ընդհանրապես, այլ դրանցից միայն կատարվող «կերպի» մի դրսևորմանը՝ անցյալ անկատարին (գնում էի)՝ նկատի ունենալով, որ այդ հակադրությունը իսկական կերպային հակադրություն է՝ կատարյալ և անկատար կերպային իմաստների հակադրություն»¹⁷:

Մենք վերը անդրադարձանք Ի. Շիլակաձեի մեկնաբանությանը, որը, կարծում ենք, հաջորդականության քերականական կարգի ավելի ճշգրիտ բնորոշում է: Իրոք, միմյանց կարող են հաջորդել կամ նախորդել միայն գործողությունները, այսինքն՝ համասեռ երևույթներ, մինչդեռ ժամանակի և գործողության հակադրումը չի կարող առաջացնել հաջորդականության քերականական կարգ. դրանք անհակադրելի են: Բացի դրանից՝ վերոնշյալ պատճառով հաջորդականությունը չի կարող լինել նաև ժամանակի քերականական կարգի ենթակարգ:

Այս մոտեցմամբ միանգամայն ընդունելի է Ի. Շիլակաձեի բնորոշումը, ըստ որի՝ հաջորդականության քերականական կարգը ժամանակակից արևելահայերենում առկա է անցյալ վաղակատարի բառաձևում. արդեն կատարված գործողությանը նախորդած գործողություն՝ նախընթացություն: Հեղինակը անցյալ կատարյալի բայաձևերին հակադրում է վերջիններս և անվանում «նախորդ»:

Վրացի հայերենագետն անդրադարձել է նաև կերպի քերականական կարգին և իրավացիորեն նշել, որ հայերենագիտության մեջ վերջինիս վերաբերյալ միասնական ըմբռնում չկա (Խոսքը հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանի մասին է – Բ. Ն.), իսկ եղածն էլ չի համապատասխանում ընդհանուր լեզվաբանության մեջ գոյություն ունեցողին¹⁸:

Հեղինակն առաջին հերթին նկատի ունի այն, որ մեզանում, իրոք, հաճախ շփոթվում են կերպի և ժամանակի քերականական կարգերը, երբ ասվում է կատարվող, կատարված և կատարելի կերպ: Սրա պատճառն առաջին հերթին այն է, որ հայերենագետների կարծիքով՝ «...կերպի կատեգորիան հայոց լեզվի մեջ արտահայտվում է դերբայով ու օժանդակ բայով և ցույց է տալիս գործողության վիճակի կամ ընթացքի հարաբերումը որևէ ժամանակակետի հետ»¹⁹:

Բացի դրանից՝ հեղինակը ճիշտ է նաև այն դեպքում, երբ նկատում է, որ անցյալ կատարյալը կատարված կերպի ձևերից դուրս է

¹⁷ Գ. Զահուկյան, Արդի գրական հայերենի ժամանակների համակարգը, էջ 19:

¹⁸ Տե՛ս Ի. Շիլակաձե, Արդի հայերենի խոնարհման կատեգորիաները, էջ 212:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 218:

մնում և դասվում «պարզ կերպի» մեջ, երբ սա մատնանշում է հենց կատարյալ, կատարված, ավարտված գործողություն²⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, կերպի քերականական կարգի բնորոշման առումով Ի. Շիլակաձեի և Գ. Ջահուկյանի տեսակետները համընկնում են, քանի որ հենվում են ընդհանուր լեզվաբանության մեջ ընդունված դրույթների վրա, ըստ որի՝ կերպն ունի հակադրության երկու եզր՝ անավարտ (անկատար անցյալ- կարդում էի) և ավարտված (անցյալ կատարյալ - կարդացի), ինչպես որ շատ լեզուներում է ընդունված, օր.՝ ռուսերենում, վրացերենում և այլն:

Անդրադառնալով այսպես կոչված հարակատարով կազմություններին՝ հեղինակը սրանք համարում է ստատուսի քերականական կարգ. «... նստում է ցույց է տալիս գործողություն, իսկ նստած է՝ նույն գործողության հետևանքով ստեղծված վիճակ, դրություն: Նստած է ստատիկ ներկա է, իսկ նստած էր՝ ստատիկ անցյալ: Նշանակում է՝ հարակատարը և անցյալի հարակատարը ժամանակի առանձին ձևեր չեն: Այս շարքերի ձևերով հայոց լեզվի մեջ արտահայտվում է ստատուսի կատեգորիան»²¹: Եվ սա այն պատճառով, որ վիճակ, դրություն մատնանշող բառերի մեջ չեն կարող լինել գործողության իմաստ արտահայտող բայերին հատուկ հաջորդականության, կերպի քերականական կարգերը, որոնք հատուկ են խոնարհման համակարգին:

Հայտնի է, որ հիշյալ կառույցների ըմբռնման հարցում ևս կան տարաձայնություններ, որոնց այստեղ մանրամասն անհնար է անդրադառնալ: Ըստ Է. Աղայանի՝ դրանք խոնարհման հարացույցի անդամներ չեն²²: Սակայն Գ. Ջահուկյանը տրամագծորեն հակառակն է պնդում. «... նստում եմ, նստում էի ձևերը ցույց են տալիս վիճակի փոփոխություն՝ անցում նստելու վիճակին, իսկ նստած եմ, նստած էի ձևերը՝ անփոփոխ վիճակ, տվյալ վիճակի մատնանշում: Այսպիսով, -ած եմ, -ած էի տիպի ձևերը կարելի է կոչել վիճակային ներկա և վիճակային անցյալ (անկատար)»²³:

Շարադրանքից պարզ երևում է, որ Ի. Շիլակաձեի և Գ. Ջահուկյանը ընդունում են վիճակի կարգը, որ նույն ստատուսն է: Տարբերությունն այն է, որ վրացի հայերենագետը ստատուսի կարգը, բառիմաստից էլնելով, վերոհիշյալ պատճառներով ժամանակային բառաձև չի համարում, իսկ ակադեմիկոս Գ. Ջահուկյանը, հենվելով իր իսկ ստեղծած տիպարի քերականական կարգի վրա, դրանք համարում է խոնարհման հարացույցի անդամներ:

Ինչ վերաբերում է մեր դիրքորոշմանը, ապա քանի որ գործողության իմաստից գուրկ, արդեն ավարտված գործողության հետևանք, վի-

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 220:

²¹ Նույն տեղում, էջ 191-192:

²² Է. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Եր., 1967, էջ 352:

²³ Գ. Բ. Ջահուկյան, Արդի գրական հայերենի ժամանակների համակարգը, էջ 21-22:

ճակ մատնանշող բառերն ըստ էության բայաձևականներ են²⁴, ուստի -ած ածանցով կազմված բառերը միանում են հանգույցին և կազմում անվանաբայական ստորոգյալ:

Ի. Շիլակաձեն անցյալ կատարյալի կապակցությամբ առաջ է քաշում ակտի քերականական կարգի հարցը: Հայերենագիտության մեջ սա չի ընդունվում որպես առանձին, ինքնուրույն քերականական կարգ, քանի որ անցյալ կատարյալի և վաղակատարի նրբիմաստները տարոթոշված են. անցյալ կատարյալը մատնանշում է մոտ անցյալում կատարված, ավարտված գործողություն, ուստի և ենթադրում է ականատես (հասկանալի է, խոսքը չի վերաբերում առաջին դեմքին, որը գործողության տիրույթում է), իսկ վաղակատարը՝ վաղ անցյալում կատարված գործողություն, և այդ իսկ պատճառով ականատես չի ենթադրում: Անկախ այն բանից՝ ակտի քերականական կարգը կընդունեն, թե ոչ, հեղինակն այս բայաձևերի հակադրության հիման վրա վաղակատարին տալիս է «չտեսած» անվանումը, որն այս դեպքում, մի կողմից՝ բնութագրական է՝ անհաջող հորջորջում լինելով հանդերձ, մյուս կողմից՝ չի բացահայտում կատարված գործողության տարատեսակը:

Պիտի և պետք է-ով կազմությունների մասին իրավացիորեն նշում է, որ դրանք ինքնուրույն եղանակային ձևեր չեն կազմում. «Սրանք նույն ընդձևականը կամ պայմանականն են՝ ավելացրած պիտի մասնիկը: ... գլխավորն այն է, որ եթե պիտի // պետք է մասնիկով ձևերը նոր իմաստ, նոր բովանդակություն են ստանում, դա միայն այն իմաստն է, ինչ այդ մասնիկը ունի առանձին: Այսինքն՝ պետք է գնամ նշանակում է պետք է + գնամ: ... ոչ մի եղանակ աշխարհաբարում չունի եղանակ արտահայտող սեփական նշան, եղանակներն աշխարհաբարում արտահայտվում են բայաշարքերով: Ինչո՞ւ միայն «հարկադրական եղանակն» է պահանջում եղանակիչ: Սրանով խախտվում է աշխարհաբարում եղանակները բայաշարքերով արտահայտելու իշխող կանոնը»²⁵:

Հայոց լեզվի քերականության դասագրքում հեղինակը այսպես կոչված երկրորդական վերլուծական ժամանակները իրավամբ համարում է բաղադրյալ ստորոգյալներ²⁶: Եվ իրոք, բայաձևականով, գոյականական արժեք ունեցող բառով և բայանվան սեռական հոլովով²⁷ կառույցները չեն կարող խոնարհման հարացույց ստեղծել:

Կարծում ենք՝ վերը շարադրածի հիման վրա կարող ենք ասել, որ անցյալ դարի հիսունական թվականների վերջին ասպարեզ եկած անվանի հայերենագետ Իվանե Շիլակաձեի գիտական պրպտումներն ու

²⁴ Տե՛ս Բ. Ներսիսյան, «Դերբայը» ժամանակակից արևելահայերենում, «Կանթեդ», Եր., 2005, № 4(25), էջ 46-54:

²⁵ Ի. Շիլակաձե, Արդի հայերենի խոնարհման կատեգորիաները, էջ 279-280:

²⁶ Տե՛ս Ի. Շիլակաձե, Նոր հայոց լեզվի քերականություն (վրացերեն), էջ 279:

²⁷ Տե՛ս Ա. Մարգարյան, Ապակատար և անորոշ սեռական-տրական դերբայների շարահյուսական գործառնությունները արևելահայ և արևմտահայ գրական տարբերակներում, ԲԵՀ, 1996, № 3, էջ 186-190:

մասնագիտական խորը վերլուծություններն արժանի են ամենաբարձր գնահատականի, քանի որ դրանք մինչև օրս չեն կորցրել իրենց արդիականությունն ու հրատապությունը:

Բանալի բառեր – *եղանակ, ժամանակ, հաջորդականություն, կերպ, վիճակ, ստատուս, հետևանք, ակտ, ականատես, տիպար*

БАГРАТ НЕРСЕСЯН – Иванэ Шилакадзе о некоторых грамматических категориях современного восточноармянского языка. – Известный грузинский арменовед И. Шилакадзе ещё полвека назад исследовал конъюгационные категории современного восточноармянского языка, которые по сей день остаются спорными. Речь идёт о месте словоформ с частицей *լ* в системе наклонений, о категориях времени, последовательности, вида, статуса, акта, а также о конструкциях с *պիտի* // *պետք է*. И. Шилакадзе проанализировал указанные категории, основываясь на общепринятых принципах общего языкознания, и его выводы в основном убедительны. Исследования видного учёного до сих пор не потеряли актуальность и внесли несомненный вклад в науку.

Ключевые слова: *наклонение, время, последовательность, вид, статус, акт, состояние, следствие, тип*

BAGRAT NERSISYAN – Ivane Shilakadze on Some Grammar Categories of the Modern Eastern Armenian Conjugation System. – Half a century ago the famous Armenologist I. Shilakadze analyzed the conjugation categories of modern literary oriental language, which are considered to be controversial till now. We are talking about the place of word forms with the particle “*լ*” in the inclination system, tense category, word order, form, status, act, as well as the constructions with “*պիտի*”// “*պետք է*”. The research of the famous Armenologist hasn’t lost its actuality and has greatly contributed to the science. I. Shilakadze analyzes the above-mentioned conjugation category on the basis of generally accepted principles of general Linguistics and in most cases comes to convincing conclusions.

Key words: *mood, tense, succession, aspect, condition, status, consequence, act, type*